

Article No. 309

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.20>

Artykuł recenzyjny / Review article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: literaturoznawstwo / Discipline of science: literary studies

Copyright © 2023 SRG and M. Dąbrowska ¹

Citation:

Dąbrowska, M. (2023). Rosja i kolonializm (Austin Jersild. *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*. Przeł. Jerzy Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2022, 285 s.). *Studia Rossica Gedanensia*, 10: 393–400. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2023.10.20>

ROSJA I KOLONIALIZM
(Austin Jersild. *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*. Przeł. Jerzy Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2022, 285 s.)

MAGDALENA DĄBROWSKA

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw
Wydział Lingwistyki Stosowanej / Faculty of Applied Linguistics
Katedra Ruscystyki / Institute of Russian Studies
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, PL-00-927 Warszawa, Polska /
Krakowskie Przedmieście St. 26/28, PL-00-927 Warsaw, Poland
Corresponding Author e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>
(nadesłano / received 27.12.2022; zaakceptowano / accepted 30.12.2022)

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

Abstract

Russia and colonialism

The paper presents the book entitled *Orientalism and Empire. North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier 1845–1917*, published in Polish in 2022 (*Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*, Warszawa: PIW, p. 285). Its author is Austin Jersild (Old Dominion University, Norfolk, USA). The book was prefaced and translated into Polish by Jerzy Rohoziński. The book is presented in the context of oriental publications (E. Said, E. M. Thompson). Russia is treated as a colonial empire. The relationship between Russia and the Caucasus is perceived from the political, social, economic, religious, cultural and literary perspectives (A. Pushkin, L. Tolstoy).

Keywords: Austin Jersild, orientalism, Russia, Georgia, the Caucasus, colonialism, 19th century.

Abstrakt

Artykuł zawiera omówienie książki *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*, wydanej w przekładzie polskim w 2022 roku (PIW, Warszawa, 285 ss.; *Orientalism and Empire. North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier 1845–1917*). Autorem jest Austin Jersild (Old Dominion University, Norfolk, Stany Zjednoczone Ameryki), tłumaczem na język polski i autorem przedmowy – Jerzy Rohoziński. Książka jest przedstawiona w kontekście publikacji orientalistycznych (E. Said, E. M. Thompson). Rosja jest traktowana jako imperium kolonialne. Związki Rosji i Kaukazu są ujmowane w perspektywie politycznej, społecznej, ekonomicznej, religijnej, kulturalnej i literackiej (A. Puszkina, L. Tołstoj).

Słowa kluczowe: Austin Jersild, orientalizm, Rosja, Gruzja, Kaukaz, kolonializm, XIX wiek.

W 1978 roku ukazała się książka Edwarda Saída *Orientalizm* podejmująca problematykę sposobów przedstawienia Orientu w dyskursie zachodnim i kładąca teoretyczne podwaliny pod studia postkolonialne (pol. wyd. Said 1991 i in. w różnym przekładzie). W 2000 roku polscy czytelnicy otrzymali monografię Ewy M. Thompson *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, odnoszącą – po raz pierwszy w rusycystyce światowej – koncepcję Saída do Rosji i literatury rosyjskiej (Thompson 2000). W 2022 roku ukazał się polski przekład książki Austina Jersilda *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917* (Jersild 2022; oryg.: *Orientalism and Empire. North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier 1845–1917*), łączącej perspektywy wymienionych wcześniejszych badaczy – historyczną i kulturoznawczą Saída z rosjoznawczą i literaturoznawczą Thompson.

Tłumaczem ostatniej publikacji jest Jerzy Rohoziński, którego autorstwa jest w niej również przedmowa („Zgrzeszyłeś bracie Jefimyczu”, czyli *orientalizm po rosyjsku*) oraz posłowie (*Wojna i pokój na Kaukazie*). Dołączona do niej bibliografia została uzupełniona w polskim wydaniu (Państwowego Instytutu Wydawniczego, tego samego, który w 1991 roku wydał książkę Saïda w serii „Biblioteka Myśli Współczesnej. Plus Minus Nieskończoność”) o opracowania w języku polskim (oryginalne i tłumaczenia z angielskiego), do których należą m.in. *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu* Benedicta Andersona (Anderson 1997), *Tworzenie Europy. Podbój, kolonizacja i przemiany kulturowe 950–1350* Roberta Bartletta (Bartlett 2003), *Kaukaz Północny. Elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo* pod redakcją Tadeusza Bodio (Kaukaz Północny... 2014) oraz *Bawełna, samowary i Sartowie. Muzułmańskie okrainy carskiej Rosji 1795–1916 i Najpiękniejszy klejnot w carskiej koronie. Gruzja pod panowaniem rosyjskim 1801–1917* Jerzego Rohozińskiego (Rohoziński 2014, Rohoziński 2018). Nowym – w stosunku do edycji oryginalnej – elementem stał się w polskim wydaniu (poza poszerzoną bibliografią oraz przedmową i posłowiem) pierwszy człon tytułu: pod piórem autorskim zabrzmiał on *Orientalizm i Imperium*, tłumacz wybrał *Orientalizm po rosyjsku*, nie pozostawiając czytelnikom wątpliwości, że przedmiotem rozpatrzenia stanie się państwo rosyjskie.

Przegląd prac poprzedników Jersilda – uwzględniający *Orientalizm* Saïda, *Trubadurów imperium* Thompson i kilkanaście innych pozycji naukowych oraz publicystycznych – otwiera przedmowę Rohozińskiego, zawierającą w tytule cytaty z powieści romantycznej Michaiła Lermontowa *Bohater naszych czasów* (Lermontow 2005: 151). Przez polskiego autora przywoływane są również analizy Ośrodka Studiów Wschodnich. Przegląd Rohozińskiego pozostawia pewien niedosyt. Książka Jersilda reprezentuje badania postkolonialne, ale również – jeśli przyjąć wobec niej perspektywę filozoficzną – wpisuje się w studia nad kategoriami swojskości oraz inności/obcości/wrogości. To właśnie opracowań z tego zakresu najbardziej zabrakło w przedmowie, chociaż na jedno z nich – *Podbój Ameryki. Problem innego* Tzvetana Todorova – powołuje się w podsumowaniu sam autor *Orientalizmu po rosyjsku* (Jersild 2022: 174; por. Todorov 1996). A jest jeszcze fundamentalna monografia Bernharda Waldenfelsa *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego* (Waldenfels 2002) czy praca Mieczysława Dąbrowskiego *Swój / obcy / inny. Z problemów interferencji i komunikacji międzykulturowej* (Dąbrowski 2001), rzucająca światło m.in. na wymiary badania etnosów, sposoby rozumienia stereotypu i miejsca wspólne kultury europejskiej. Druga praca została przywołana dlatego, że tłumacz podejmuje w przedmowie próbę usytuowania studiów Jersilda w kontekście polskim. Poza badaczami polski kontekst w przedmowie Rohozińskiego reprezentuje Teofil Łapiński (vel Teffik-bej), uczestnik powstania węgierskiego i powstania listopadowego, uczestnik walk na Kaukazie w latach 1857–1859. Zasadne byłoby przywołanie w tym miejscu również Artura Leïsta, niemieckiego pisarza i publicysty, propagującego wiedzę o Gruzji i Armenii w polskiej prasie drugiej połowy XIX wieku („Kurier Codzienny”, „Atheneum” i in.), autora haseł *Gruzja* i *Literatura gruzińska* w polskich encyklopediach oraz zbioru *Szkice z Gruzji* (Leïst 1885).

Niniejszy artykuł nie jest jednak recenzją przedmowy polskiego tłumacza *Orientalizmu po rosyjsku*, wnoszącej zresztą wiele nowego i ważnego do rozpatrywanej

problematyki, lecz omówieniem samej tej książki, podszytym zachętą do zapoznania się z nią przez przedstawicieli różnych gałęzi nauki – historyków (w tym dyplomacji i wojskowości), orientalistów, etnografów, antropologów, politologów, historyków literatury, językoznawców, kulturoznawców. Przed przystąpieniem do realizacji tego zadania warto odpowiedzieć jednak na pytanie, jak postrzega on przedkładaną polskim czytelnikom nowość wydawniczą. W Rosji Rohoziński widzi „nietypowy organizm kolonialny, bo pozbawiony kolonii zamorskich, stanowiący za to olbrzymią, zwartą masę łądu ze swoimi kolonialnymi peryferiami”, a *Orientalizm po rosyjsku* określa jako „pierwszą monografię o XIX-wiecznym podboju Kaukazu Północnego przez Rosję”, odpowiedzią na zarzuty stawiane Saidowi, że ten „skoncentrował się na kolonialnych wyobrażeniach świata anglosaskiego i francuskiego, [...] a poza obszarem jego zainteresowań pozostawały kolonializmy: niemiecki, włoski i inne” (Rohoziński 2022a: 9, 10).

Wprawdzie Rohoziński zakończył swoją przedmowę słowami „miłej lektury”, ale jednak całościowy wydźwięk pracy Jersilda nie nastraja optymistycznie. Pod określeniem „wydźwięk całościowy” należy rozumieć przy tym nie tylko historyczną wizję obecności Rosjan i ich aparatu biurokratycznego na Kaukazie, wykraczającą zresztą poza wskazane w tytule lata 1845–1917, ale także – czy nawet przede wszystkim – sygnalizowane przez autora (i jeszcze bardziej przez polskiego tłumacza) paralele z naszymi czasami. Do kwestii ram czasowych przyjdzie wrócić. Teraz przywołajmy tylko komentarz Rohozińskiego o współczesności:

Austin Jersild pisał swoją książkę jeszcze w atmosferze wojny kaukaskiej 2.0, gdy [...] Władimir Putin stroił się w szaty nowego księcia Bariatyńskiego. Ale od [...] 24 lutego 2022 r. oczy całego świata będą zwrócone na Ukrainę. Kaukaz Północny, medialnie zdominowany przez Czeczenię, zejdzie z pewnością na drugi plan, bo wojna [...] toczy się [...] tuż u naszych granic, nie tam gdzieś hen daleko na «egzotycznym» Kaukazie (Rohoziński 2022b: 183).

Nasuwa się refleksja o powtarzalności wypadków dziejowych, aktualizowaniu się starego w nowych warunkach.

Stałym składnikiem myślenia władz rosyjskich jest to, co wyraziście sformułował w 1819 roku Nikołaj Karamzin w *Zdaniu obywatela rosyjskiego*: raz włączone do Rosji terytoria już zawsze należą do niej (lub przynajmniej są od niej zależne). W tym manifeście, skierowanym do Aleksandra I, nie było mowy o Kaukazie. Jego tematem były ziemie polskie. O Gruzji z 1587 roku Karamzin pisał w *Historii państwa rosyjskiego*: „Pokornie i żałośnie ofiarowano Rosji nowe państwo, którego niegdyś bitni Persowie i Macedończykowie pokonać nie mogli. [...] Rosja przyjęła je: dar to niebezpieczny! [...] Szło o honor i sławę naszego istnienia, jak o istotne panowanie w miejscach tak odległych i zaledwie dostępnych...” (Karamzin 1827: 55). Jersild również powołał się na Karamzina, ale w innym kontekście: zastanawiał się, czy opisany przez historyka model rodziny słowiańskiej sprawdzi się u Abchazów (Jersild 2022: 174–175).

Autor *Orientalizmu po rosyjsku* to profesor Wydziału Historii w Old Dominion University (Norfolk, Wirginia, Stany Zjednoczone Ameryki). W książce wykorzystał materiały z zasobów archiwów moskiewskich, petersburskich i tbiliskich. Osobny – również obszerny – korpus przywołanych tekstów stanowiły dzieła literackie, od poematów południowych Aleksandra Puszkina do *Hadzi Murata* i *Wyrębu lasu* Lwa

Tołstoja. Z tego samego przedziału czasowego – pierwszej i drugiej połowy XIX stulecia – pochodzi wykorzystana europejska literatura podróżnicza (podróżopisarstwo dokumentalne i literackie). Jersild odbył kwerendę w dziewięciu archiwach, w tym w dwóch w Gruzji (Archiwum Państwowe Muzeum Gruzji im. Simone Dżanasziji w Tbilisi i Centralne Archiwum Historyczne – Narodowe Archiwa Gruzji) oraz siedmiu w Federacji Rosyjskiej (GARF – Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej, GWIARF – Państwowe Archiwum Historii Wojskowości Federacji Rosyjskiej, RGIA – Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne i in.). Ponadto wykorzystał zawartość kilkudziesięciu gazet i czasopism rosyjskojęzycznych oraz ośmiu gruzińskich, ukazujących się w różnym czasie i celu oraz przeznaczonych dla zróżnicowanego kręgu czytelniczego.

Zasadniczy zręb monografii Jersilda tworzy siedem rozdziałów, noszących tytuły *Dyskurs imperialny, Podbój i wysiedlenia, Towarzystwo Odbudowy Chrześcijaństwa Prawosławnego na Kaukazie, Rosyjscy etnografowie i kaukascy górale: formowanie narodów, Prawo zwyczajowe kontra szariat: osvajanie „dzikości”, Szamil w Rosji i Rosja w Szamilu 1859-1871, Rusyfikacja i upajanie się podbojem*. Całość dopełnia autorska przedmowa, podsumowanie *Rosyjscy koloniści na straży głosu kaukaskich przodków*, posłowie *Za fasadą „radzieckiej przyjaźni narodów”*, wspomniane wyżej bibliografia i wykaz źródeł archiwalnych, spis map i ilustracji, indeksy osobowy i nazw geograficznych, grup etnicznych oraz wspólnot religijnych. Rozdziały są opatrzone mottami zaczerpniętymi z dokumentów historycznych, doniesień prasowych, krytyki literackiej (Wissarion Bielinski) i utworów literackich (proza Lermontowa).

Co prawda rozdział drugi Jersild zatytułował *Podbój i wysiedlenia*, a siódmy *Rusyfikacja i upajanie się podbojem*, na początku wyraźnie zastrzegł, że tematem jego książki jest „nie tyle sam podbój Kaukazu Północnego, co właśnie uczynienie z tego opowieści” (Jersild 2022: 22). Na plan pierwszy wysuwa się dyskurs imperialny i tak też nazwany jest rozdział pierwszy. Autor uznał obszar Kaukazu za „doskonały poligon doświadczalny dla badania mechanizmów imperialnej ekspansji Rosji” (Jersild 2022: 23). Jeśli Karamzin w przywołanym ustępie *Historii państwa rosyjskiego* pisał o „darze niebezpiecznym” i opatrzył te słowa wykrzyknikiem, to Jersild stwierdził, że „Kaukaz Północny przyprawiał architektów Imperium Rosyjskiego o prawdziwy ból głowy”, czy to ze względu na „niezwykłą różnorodność” geograficzną, etniczną i religijną, czy to z powodu „zacieklego oporu, jaki tamtejsi górale postawili panowaniu rosyjskiemu”, jawił się jako „arena ścierania się wpływów rywalizujących mocarstw od XVIII wieku aż po zimną wojnę” (Jersild 2022: 23, 33). W tym miejscu warto poczynić zapowiedzianą wcześniej uwagę w kwestii wybranych przez badacza ram czasowych i geograficznych. W tytule książki widnieją daty 1845–1917. W istocie jednak autor oświetla rozleglejszy przedział czasowy, od XVIII wieku aż do późnego ZSRS. Cały ten długi okres postrzega zresztą jaką jedną całość: podbój Kaukazu poprzedziła, jego zdaniem, aneksja Krymu za panowania Katarzyny II, a władza ZSRS – mało istotne przy tym, kto personalnie – „odziedziczyła” po Rosji carskiej „zmienną i pełną sprzeczności” politykę kaukaską (zob. Jersild 2022: 56, 180). „Zmienność i sprzeczność” polegały na tym, że „nowe możliwości, perspektywy awansu i rozwój kulturalny nie za bardzo mogły współistnieć z tradycjami podboju i tragedią wysiedleń” (Jersild 2022: 180). Badacz podparł się tutaj danymi statystycznymi, podał liczby deportowanych

w XX wieku Czechenów, Inguszy, Bałkarów i Karaczajów oraz przesiedlonych na terytoria karaczajskie Gruzinów. Z tego powodu czytelnik książki traci podczas lektury poczucie przełomowości w dziejach Kaukazu dat oznaczonych w tytule, tym bardziej że w tekście głównym badacz zdaje się częściej posługiwać datą 1840 lub ogólnie pisać o latach czterdziestych XIX wieku. Z drugiej strony jednak, autor ściśle osadza opisywane zjawiska i wydarzenia w czasie i przestrzeni, wskazuje kierunek ewolucji imperialnej polityki kolonizacyjnej. Autor *Orientalizmu po rosyjsku* formułuje wniosek, że „im bliżej było końca XIX stulecia, tym Rosjanie robili się coraz bardziej nietolerancyjni wobec różnic etnicznych” i dążyli do utrwalenia „struktury administracyjnej opartej na podziale terytorialnym zgodnym z kryteriami narodowościowymi” (Jersild 2022: 106, 107). Pod względem geograficznym uwaga autora *Orientalizmu po rosyjsku* skupia się na Kaukazie Północnym i pograniczu gruzińskim, łańcuchu górskim od wybrzeży czarnomorskich do kaspijskich i częściowo Zakaukaziu (Kaukazie Południowym, pograniczu euroazjatyckim). Już sama rozległość badanego obszaru i ram chronologicznych wyjaśnia wspomnianą kaukaską różnorodność, przejawiającą się nie tylko w ukształtowaniu geograficzno-przyrodniczym oraz mozaice etnicznej i religijnej, ale także obyczajowości, rozumieniu i wcielaniu w życie prawa, stosunkach rodzinnych oraz sąsiedzkich, języku, kulturze, oświacie i stosunku do niej, wreszcie szeroko rozumianych formach codziennego bytowania (wygląd i wyposażenie domostw, stroje i zajęcia ludności, komunikacja itp.). Zwięźle ujął postrzeganie Kaukazu przez Rosjan cytowany przez Jersilda Władimir Sołłogub: „królestwo osobliwości i sprzeczności trudnych do pojęcia” (Jersild 2022: 23). W rozdziale trzecim pracy pojawia się określenie „imperialna Wieża Babel” (Jersild 2022: 73). *Orientalizm po rosyjsku* jest książką o relacjach narodów dużych i małych, albo inaczej: narodu tytularnego i narodów na peryferiach, Rosjan i nie-Rosjan (zob. Jersild 2022: 150, 154).

Po ogólnym omówieniu książki Jersilda warto przyrzeć się teraz bliżej dwóm kwestiom szczegółowym, mianowicie stosunkom Rosjan i Gruzinów oraz literackim obrazom Kaukazu.

Z książki Jersilda wynika, że „Gruzini postrzegali Rosjan jako swój pomost do Europy, a sami siebie – jako głównych przedstawicieli Zachodu na «wschodnich» terenach Kaukazu” (Jersild 2022: 26). Spośród przedstawicieli gruzińskich elit intelektualnych przywoływany jest Ilia Czawczawadze, redaktor gazety „Iweria”, widniejącej w wykazie źródeł wykorzystanych przez badacza. W przekonaniu Czawczawadzego, to, „co «autentycznie narodowe» i «unikalnie gruzińskie», miało także pełnić rolę – by iść dalej tropem tradycji romantycznej w Niemczech i w Rosji – dokładania cegiełki w wielkim gmachu ludzkiej cywilizacji” (Jersild 2022: 26). O identyfikowaniu się literatów gruzińskich (i niekiedy komentatorów ich twórczości) ze światem literackim Zachodu pośrednio świadczą nadawane im peryfrastyczne określenia typu „nasz / gruziński Byron” (o Nikołozie Barataszwilim) (Jersild 2022: 82). W tym kontekście warto powołać się raz jeszcze na Artura Leista, w którego *Szkicach z Gruzji* oraz w ich recenzjach w polskiej prasie można spotkać ich jeszcze więcej (zob. Leist 1885: 144; Z krainy... 1886: 1).

Jednym z symboli kontaktów rosyjsko-gruzińskich stał się Aleksander Gribojedow, autor komedii *Mądremu biada*. Jego żoną została Nino, córka księcia Aleksandra Czawczawadzego, a ich grobowiec na zboczu góry pod Tbilisi miał symbolizować, co

Jersild przypomina za prasą gruzińską, „łączność między światem gruzińskiej arystokracji a kultury rosyjskiej” (Jersild 2022, 135). Pierwsza fala literackich obrazów Kaukazu przypadła w literaturze rosyjskiej na romantyzm, co było motywowane samych programem tego kierunku literackiego, ale także wynikało z losów poszczególnych poetów i pisarzy, zwykle „rzucanych” na tamten obszar jako żołnierze. Michaił Lermontow należał do tych, którzy utrwalali je tylko piórem, ale i pędzlem. Druga fala przypadła na połowę XIX wieku i dziesięciolecia następne. Z tym okresem łączą się wspomniane utwory Tołstoja *Hadzi Murat* i *Wyręb lasu*. Do pisarzy związanych z Kaukazem należeli Aleksander Bestużew-Marlinski, Aleksander Poleżajew, Aleksander Puszkina (lista przedstawicieli zarówno pierwszej, jak i drugiej połowy XIX wieku jest bardzo długa). Jednym słowem, to „rosyjski romantyzm znalazł dla Kaukazu miejsce na mapie imperialnej historii kultury” (Jersild 2022: 84), zaś epoki następne dokładały własne „cegielki”. Można dodać, że w szczególności w literaturoznawstwie zachodnim Tołstojowski *Hadzi Murat* wzbudza żywsze zainteresowanie niż powieści *Wojna i pokój* oraz *Anna Karenina* (Bloom 2019: 379–397).

Omawiana publikacja została opatrzona trzema mapami: Kaukazu w przeddzień podbojów rosyjskich (1774–1783) oraz podziału administracyjnego w końcowej fazie Wojny Kaukaskiej (1860–1864) i na początku XX wieku (1903–1914). Na materiał ilustracyjny złożyły się zdjęcie Imama Szamila, obrazy Heinricha Ambrosa Eckerta *Bitwa między Kozakami a Czerkiesami* (1838) i Franza Roubauda *Księżę Argutiński-Dołgorukij przekracza góry Kaukazu* (1853), zdjęcia broni, mieszkańców Kaukazu („typy kaukaskie” indywidualne i zbiorowe: kobiece, męskie, dziecięce) i starego Tbilisi, widoki Dagestanu. Na okładce widzimy obraz Aleksieja Kiwszenki *Imam Szamil poddaje się księciu Bariatyńskiemu 25 sierpnia 1859 roku* (1880).

Na zakończenie warto pokusić się o krótki komentarz translatorski, tym bardziej że kwestii tej poświęcają uwagę zarówno autor, jak i polski tłumacz (zob. Jersild 2022: 17–18; Rohoziński 2022a: 16). Wydaje się, że tłumaczowi udało się, według słów jego samego (Rohoziński 2022a: 16), walka ze skrótami myślowymi, nieużywanymi skrótami nazw instytucji, różnymi innymi uproszczeniami. Trudniej zaakceptować jest przyjęte przez autora rozgraniczenie użycia nazwy stolicy Gruzji Tbilisi / Tyflis: gdy mowa jest o samym mieście, posługuje się on nazwą Tbilisi, kiedy pisze o instytucjach i jednostkach terytorialnych (teatr, gubernia), wprowadza określenie „tyfliski”. Miasto nad rzeką Kurą nosiło w latach 1845–1936 nazwę Tyflis i trafniejsze byłoby konsekwentne posługiwanie się nią w odniesieniu do tego okresu. Są to jednak tylko niewielkie uciążliwości dla odbiorców, książka jest bowiem zajmująca i otwierająca oczy na wiele spraw.

Bibliografia / References

- B.a. (1886), Z krainy słońca. *Kurier Codzienny*, 33. 21 stycznia (2 lutego): 1.
- Anderson, B. (1997). *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*. Przeł. S. Amsterdamski. Kraków – Warszawa: Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, Fundacja im. Stefana Batorego.
- Bartlett, R. (2003). *Tworzenie Europy. Podbój, kolonizacja i przemiany kulturowe 950–1350*. Przeł. G. Waługa. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

- Bloom, H. (2019). *Zachodni kanon. Książki i szkoła epok*. Przeł. B. Baran i M. Szczubiałka. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Dąbrowski, M. (2001). *Swój / obcy / inny. Z problemów interferencji i komunikacji międzykulturowej*. Izabelin: Świat Literacki.
- Jersild, A. (2022). *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*. Przeł. J. Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Karamzin, N. (1827). *Historia państwa rosyjskiego*. Przeł. G. Buczyński. T. 10. Warszawa: W drukarni przy ulicy Krakowskie Przedmieście Nro 385.
- Kaukaz Północny. Elity, reżimy, etnopolityka, bezpieczeństwo* (2014). (Red.) T. Bodio. Warszawa: Instytut Nauk Politycznych. Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Leist, A. (1885). *Szkice z Gruzji*. Warszawa: Nakładem księgarni A.W. Gruszeckiego.
- Lermontow, M. (2005). *Bohater naszych czasów*. Przeł. W. Rogowicz. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Rohoziński, J. (2014). *Bawełna, samowary i Sartowie. Muzułmańskie okrainy carskiej Rosji 1795–1916*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG.
- Rohoziński, J. (2018). *Najpiękniejszy klejnot w carskiej koronie. Gruzja pod panowaniem rosyjskim 1801–1917*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG.
- Rohoziński, J. (2022a). „Zgrzeszyłeś bracie Jefimyczu”, czyli *orientalizm po rosyjsku. Przedmowa do przekładu polskiego*. W: Jersild A., *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*. Przeł. J. Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy: 9–16.
- Rohoziński, J. (2022b). *Wojna i pokój na Kaukazie. Posłowie do przekładu polskiego*. W: Jersild A., *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie. 1845–1917*. Przeł. Jerzy Rohoziński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy: 183–184.
- Said, E. (1991). *Orientalizm*. Przeł. W. Kalinowski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Thompson, E. M. (2000). *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*. Przeł. A. Sierszulska. Kraków: Universitas.
- Todorov, T. (1996). *Podbój Ameryki. Problem innego*. Przeł. J. Wojcieszak. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Waldenfels, B. (2002). *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*. Przeł. J. Sidorek. Warszawa: Oficyna Naukowa.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.
Magdalena Dąbrowska is a reviewer in this issue of the journal.